

MIHAI POPESCU, *La religion dans l'armée romaine de Dacie*, Bocatrest, 2004, 368 p. + XXXV planșe.

Interesul pentru armata provinciei *Dacia* datează de mult timp în istoriografia românească dedicată Antichității romane, dar, dacă ar fi să judecăm după ritmul de apariție a lucrărilor eu tematică specială, acest interes ar părea mai degrabă sincopat. După sinteza din 1937 a lui Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, abia în anii '80 au fost publicate monografiile mai consistente, privitoare la trupele provinciei nord-dunărene¹, pentru ca după alte două decenii să apară prima contribuție asupra

unităților auxiliare staționate la nord de fluviu², cea dintâi culegere de studii privitoare la viața cotidiană din castelele nord-dacice³ și prima carte despre armamentul și echipamentul soldaților romani din *Dacia*⁴. Mult mai multe lucrări privesc sistemul defensiv roman din stânga Dunării⁵.

Recent, a văzut lumina tiparului prima sinteză dedicată cultelor religioase cinstitute în armata Daciei romane, semnată de Mihai Popescu. Tema are o mare

¹ C. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983; D. Bena, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei romane. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983; V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985; M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.

² C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002. Această sinteză reprezintă reunirea studiilor publicate sistematic în limba română în *SCIVA*, 46, 1995, 1, p. 35-49; 3-4, p. 237-275; 47, 1996, 1, p. 21-38 și în limba germană în *AMN*, 34/1, 1997, p. 67-141.

³ D. Isac, *Viața cotidiană în castelele Daciei Porolissensis*, Cluj, 2001.

⁴ L. D. Amon, *Armamentul și echipamentul armatei romane din Dacia sud-carpatică*, Craiova, 2004.

⁵ *Exempli gratia*: I. Bogdan Cătănciu, *Evolution of System of Defence Works in Roman Dacia*, Oxford, 1981; idem, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman, sec. I-III*, Alexandria, 1997; C. M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986; *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th centuries. The second International Symposium (Murighio/Halmyris, 18-24 August 1996)*, Bucharest, 1998; C. Croitoru, *Fortificațiile liniare romane în stânga Dunării de Jos (secolele I - IV p. Chr.)*, I. Galați, 2004. Se adaugă numeroase monografii sau micromonografii de caste.

căutare în istoriografia străină⁶ și efortul doctorandului român de a se alinia tendințelor trebuie salutat. Lucrarea se bazează pe o bună cunoaștere a surselor ebigrafice, care constituie principalul izvor supus analizei, dar și a descoperirilor arheologice (castre, temple, geme, statuete, armamente etc.), precum și pe o bogată bibliografie română și străină (vezi p. 23-28, 347-362). Pe acest fond informativ, autorul și-a structurat demersul în trei mari părți, rezervate zeităților adorate de soldații Daciei romane (p. 29-179), modului particular în care acestea au fost receptate în numeroasele centre militare nord-dunărene (p. 180-256) și „oamenilor”, respectiv statutului dedicanților, experiențelor religioase personale, motivațiilor care justifică închinările, „mobilităților” survenite în plan spiritual o dată cu integrarea în mediul cazon a unor indivizi de origini diverse și aparținând unor patrimonii culturale diferite etc. O abordare interesantă, realizată cu multă acribie, din care se desprind concluzii extrem de utile pentru înțelegerea manierei în care, dineolo de elementele comune, întâlnite în toate regiunile Imperiului unde au staționat trupe, se înfățișează specificul religios al unei provincii puternic militarizate precum *Dacia* (vezi p. 333-346). Vom reține câteva dintre ele. Mai întâi, „presiunea” pe care, încă din primele decenii ale stăpânirii romane, a exercitat-o armata, mai ales prin ierarhie sa devotată religiei oficiale, asupra formării și uniformizării din punct de vedere spiritual a societății provinciale, alcătuită dintr-o populație cosmopolită. Faptul a fost în mare măsură favorizat de reducerea la neant a universului religios autohton și, în consecință, de eșuarea simbiozei religioase daco-romane. Ca o compensație, în *Dacia*, chiar printre soldați, s-au bucurat de o popularitate deosebită divinitățile agreste romane (*Liber*, *Silvanus*, nimfele, *Diana*), care s-au „adaptat” mai bine realităților locale, putând fi considerate ca „proteotoare privilegiate ale acestui teritoriu” (p. 335). În al doilea rând, statutul teritorial al Daciei (provincie de graniță) și conjuncturile

(instabilitatea de la frontiere, conflictele cu barbarii, insecuritatea, disfuncționalitățile interne etc.) au creat un ascendent zeităților „vindecătoare”, „salvatoare” (*Aesculap*, *Hygia*, *Apollo*, *Hercules*) și, mai ales de la finele veacului al II-lea, celor orientale, a căror teologie impregnată de ideile eternității, universalismului și mântuirii, fortificau profilul psihologic al soldaților (*Iupiter Dolichenus*, *Mithras*, *Sol Invictus*, *Bonus Puer*). Dar această importanță crescută a cultelor de tradiție răsăriteană n-a fost în măsură să diminueze în *Dacia* - ca peste tot în lumea romană - rolul de protector privilegiat al armatei jucat de *Iupiter Capitolinus* (*Iupiter Optimus Maximus*), în jurul căruia s-a clădit și s-a afirmat constant sentimentul de loialitate al trupelor față de Imperiu și față de suverani. Mai mult, statistica arată că religia armatei era dominată de cultele oficiale ale statului (în special cultul imperial, *Minerva*, *Marte*, *Victoria*), resuscitate mai ales atunci când unii împărați, precum *Caracalla*, se aflau pe solul provincial. Din acest punct de vedere, așa cum subliniază și autorul lucrării asupra căreia stăruim, armata a fost un mediu conservator. În al treilea rând, legiunile și *auxilia* au constituit factori importanți de romanizare, soldații jucând un rol esențial în difuziunea cultelor, riturilor și practicilor religioase romane și a limbii latine. În sfârșit, ca și în cazul unor tipuri de monumente și al unor forme artistice, cultele practicate în armata Daciei prezintă analogii cu cele din provinciile învecinate - *Pannonia* și *Moesia*. Faptul are multiple explicații: participarea unor unități panonice și moesice la cucerirea regatului dac, transferul de trupe din cele două zone, proximitatea, contingența cu lumea barbară etc.

Prin nouitatea conținutului, prin analiza pertinentă, obiectivă, bine fundamentată și prin concluziile solide, *La religion dans l'armée romaine de Dacie* va rămâne una dintre lucrările de referință în istoriografia românească a Antichității.

NELU ZUGRAVU